

گنجینه علوم اسلامی در گنج‌های دیجیتال

چکیده: انفجار اطلاعات در عصر حاضر باعث تولید حجم فراوانی از اطلاعات در زمینه‌های مختلف گردیده است. در زمینه علوم و معارف اسلامی نیز به علت سابقه هزار و چهارصد ساله این علوم و تلاش‌های طاقت فرسای تعداد فراوانی از علمای اسلامی جهت تولید و اشاعه علوم و معارف اسلامی، حجم زیادی از اطلاعات در مدارس دینی، مراکز آموزشی و پژوهشی مختلف وجود داشته و هر روز بر حجم آنها افزوده می‌شود. از طرف دیگر درخواست‌ها و سؤالات فراوانی از طرف کاربران مختلف در زمینه‌های گوناگون وجود دارد که خواهان دریافت پاسخ‌اند. به کارگیری فناوری اطلاعات در امور کتابداری و اطلاع‌رسانی راه‌های جدیدی برای فراهم‌آوری ذخیره‌سازی، سازمان‌دهی، بازیابی و اشاعه اطلاعات ارائه نموده است. کتابخانه دیجیتال، یکی از دستاوردهای مهم فناوری اطلاعات (IT) در زمینه پژوهش است، و می‌تواند راه حل مناسب برای سازمان‌دهی اطلاعات بوده و پاسخگوی بسیاری از نیازهای اطلاعاتی باشد.

نوشته حاضر با هدف معرفی کتابخانه دیجیتال و آماده‌سازی زمینه برای

* استادیار دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی .

** محقق و پژوهشگر علوم اجتماعی .

ایجاد و توسعه آن در زمینه علوم و معارف اسلامی تحریر یافته است. در این مقاله علاوه بر معرفی کتابخانه دیجیتال، مراحل ایجاد و توسعه آنها توضیح داده شده است. همچنین به ضرورت ایجاد این کتابخانه در حوزه علوم و معارف اسلامی اشاره می‌شود.

کلیدواژه: علوم و معارف اسلامی، فناوری اطلاعات، کتابخانه دیجیتال.

مقدمه

عصر حاضر عصر اطلاعات بوده و مهم‌ترین ویژگی آن حجم انبوه اطلاعات است. این امر ناشی از به کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT)^۱ در حوزه‌های مختلف زندگی است که تحول اساسی در هر یک از حوزه‌ها ایجاد کرده است. دهه اخیر، نقطه عطفی در ابداع روش‌های جدید اطلاع‌رسانی است. تولید اطلاعات جدید، امکان انتقال اطلاعات تولید شده بر روی رایانه‌ها در مدت زمان کوتاه، توسعه شبکه ارتباطی اینترنت و اینترنت‌ها در تمامی کشورها، پیشرفت فوق‌العاده نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای رایانه‌ای، ایجاد امکانات چندرسانه‌ای جهت انتقال همزمان صوت، تصویر، فیلم و... موجب بروز انقلابی در عرصه اطلاع‌رسانی و به تبع آن ایجاد تغییرات سریع در ابعاد مختلف زندگی بشر شده‌اند (صنّعی، ۱۳۷۹). در آینده‌ای نه چندان دور شاهد تبدیل اینترنت^۲ به اینتراسپیس^۳ یعنی مجموعه‌ای از منابع اطلاعاتی با قابلیت انتقال خواهیم بود. در این فضا کاربران می‌توانند اطلاعات مورد نیاز خود را از طریق کتابخانه‌های دیجیتالی پیدا کنند و منابع جدید خود را به صورت داده‌ها و پیوندهایی در شبکه به اشتراک بگذارند. بنابراین شبکه جهانی به صورت فضاهای مرتبطی از اقلام و مواد اطلاعاتی در خواهد آمد (زینبگ، ۱۹۹۵). اطلاعات دیجیتالی شده در محیط وب، از نظر کمی هر سال ده برابر می‌شود و تعداد کاربران نیز به طور انفجاری افزایش می‌یابد. مسئله‌ای که امروز در سطح جهان مطرح است، استفاده بهینه و کارآمد از این اطلاعات است. بنابراین کتابخانه دیجیتال باید توانایی و امکان دسترسی خردمندان به منابع

1. Information and communication technology.

2. internet.

3. interspace.

اطلاعاتی و نیز امکان بازیابی سریع اطلاعات را برای کاربران داشته باشد (استاد رحیمی، ۱۳۷۷). شبکه قابل انعطاف، ارزان و جهانی اینترنت، عامل مؤثر در توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی است. رایانه‌های موجود در شبکه اینترنت، سه عملکرد اصلی دارند: ۱. کمک به کاربران برای ارتباط با کتابخانه‌ها؛ ۲. ذخیره منظم اطلاعات جهت نگهداری بلند مدت؛ ۳. خدمات جست‌وجو و مکان‌یابی اطلاعات با ارائه فهرست‌ها و نمایه‌ها (آرمز، ۱۳۸۱). طرح‌های ایجاد و توسعه کتابخانه دیجیتالی، طرح‌های گران‌قیمت و با مدت عمر طولانی هستند (روس، ۱۹۹۸). طرح ایجاد کتابخانه دیجیتالی علوم و معارف اسلامی، باید به مثابه یک طرح ملی، از سوی دولت و حوزه علمیه حمایت و پشتیبانی شود.

کتابخانه دیجیتالی چیست؟

اولین بار وانروار بوش^۱ در سال ۱۹۴۵ تعریف زیر را از کتابخانه دیجیتالی ارائه نمود: «کتابخانه دیجیتالی به امکاناتی که تکنولوژی ذخیره، بازیابی و آماده‌سازی اطلاعات را به متخصصان پیشنهاد می‌نماید، اطلاق می‌گردد» (نوروزی، ۱۳۸۱). از آن زمان تاکنون تعاریف زیادی از کتابخانه دیجیتالی ارائه شده است. به نظر «ای، آر، ال» عناصر زیر عناصر مشترک در تعاریف متعدد می‌باشد (ای، آر، ال، ۱۹۹۵):

۱. کتابخانه‌های دیجیتالی مفهومی مستقل ندارند.
۲. در جوامع مشخصی ارائه خدمت می‌نمایند.
۳. امکان دسترسی آزاد و چندگانه، کارآمد و سریع را فراهم می‌کنند.
۴. فناوری ارتباط با سایر منابع را فراهم می‌آورند.
۵. مجموعه منابع این کتابخانه‌ها چاپی نیستند و مفاهیم دیجیتالی را منتقل می‌کنند.

۶. ارتباط بین کتابخانه‌های دیجیتالی و خدمات اطلاعاتی آنها برای کاربران شفاف است.

براساس تعریفی از آرمز، کتابخانه‌های دیجیتالی مجموعه‌هایی هستند که امکانات لازم، از جمله کارکنان متخصصی را برای انتخاب، سازماندهی، دسترسی، تهیه، توزیع،

1. Vanervar Bush.

نگهداری منسجم و تضمین دوام مجموعه آثار دیجیتالی فراهم می‌سازند؛ به طوری که منابع آماده و اقتصادی برای استفاده به وسیله یک گروه مشخص یا مجموعه‌ای از گروه قابل دسترسی باشد (تقوی، ۱۳۸۱). نوروزی، کتابخانه دیجیتالی را «اداره مجموعه اطلاعات همراه با خدمات مرتبط در جایی که اطلاعات در شکل دیجیتالی ذخیره شده و از طریق شبکه قابل دسترسی است» می‌داند (نوروزی، ۱۳۸۱).

به طور کلی افرادی که به نحوی با اطلاعات سر و کار دارند، با توجه به نوع ارتباط و نوع کار خود، برداشت‌های متفاوتی از کتابخانه دیجیتالی دارند.

به نظر کیلیوند در تعریف مشترک از کتابخانه سنتی و دیجیتالی، می‌توان گفت مجموعه‌ای از منابع اطلاعاتی که به منظور دسترسی به آنها در یک مکان گردآوری شده و این مکان در کتابخانه دیجیتالی مجازی است (کیلیوند، ۱۳۷۸).

با توجه به تعریف کتابخانه در اصطلاح نامه کتابداری، «کتابخانه، مجموعه کتاب‌ها و دیگر مواد مشابه اعم از چاپی، دیداری و شنیداری است که برای مطالعه، تحقیق و مراجعه به گونه‌ای منظم در محلی خاص گردآوری شده باشد». با عنایت به تعاریف فوق الذکر، می‌توان تعریف زیر را برای کتابخانه دیجیتالی علوم و معارف اسلامی در نظر گرفت:

«کتابخانه‌ای است که امکان مبادله اطلاعات علوم و معارف اسلامی را در سطحی بهتر از گذشته فراهم می‌سازد و کتابخانه را نزد کاربر می‌آورد. در این کتابخانه از امکانات رایانه‌ای برای سازماندهی، ذخیره و جست‌وجوی اطلاعات استفاده می‌شود. اطلاعات می‌تواند به اشتراک گذاشته شوند و همچنین ارائه اشکال جدید اطلاعات، ممکن می‌باشد.»

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مجموعه علوم انسانی

مزایای کتابخانه‌های دیجیتالی

شاید فلسفه اصلی ایجاد و توسعه این نوع کتابخانه‌ها، لزوم پاسخگویی به نیازهای متعدد و متنوع و با ویژگی‌های جدید است. برخی از مزایای کتابخانه‌های دیجیتالی را می‌توان به شرح زیر بیان کرد:

۱. حذف محدودیت‌های زمانی و مکانی

در کتابخانه‌های دیجیتالی، اطلاعات در هر زمان و مکان در دسترس کاربران بوده

و از طریق کامپیوتر و شبکه، امکان استفاده از اطلاعات مجاز در همهٔ زمان‌ها وجود دارد (آرمز، ۱۳۸۰).

۲. به اشتراک گذاشته شدن اطلاعات

هر کسی با داشتن ابزار دسترسی به اینترنت، می‌تواند از این نوع اطلاعات استفاده نماید. همچنین امکان قرار دادن اطلاعات منحصر به فرد کتابداران و افراد تهیه‌کنندهٔ آرشیوها بر روی شبکه و استفادهٔ مراجعه‌کنندگان از این اطلاعات، وجود دارد.

۳. روزآمدی

منابع دیجیتالی انعطاف زیادی برای به‌روز شدن دارند. اغلب اطلاعات نیازمند روزآمدسازی است.

۴. ارائه اشکال جدید اطلاعات

در دنیای دیجیتال، می‌توان اطلاعاتی به وجود آورد که مشابه مواد طراحی شده بر روی کاغذ یا سایر رسانه‌ها نیستند؛ مثلاً اطلاعات ماهواره‌ای را می‌توان به شیوه‌ای متفاوت ارائه نمود (آرمز، ۱۳۸۱).

۵. منحصر به فرد بودن

امروزه حجم زیادی از اطلاعات فقط به شکل دیجیتالی تولید می‌شوند که تنها از طریق لوح‌های فشرده و یا شبکهٔ اینترنت قابل دسترسی‌اند.

۶. امکان استفاده از توانمندی‌های رایانه‌ای

با استفاده از نظام‌های رایانه‌ای در دست‌یابی به اطلاعات، یافتن اطلاعات و امکان دست‌یابی به اطلاعات و منابع زیاد، بسیار سریع فراهم شده است. همچنین امکان ذخیره‌سازی ارزان منابع به وجود آمده است. استفاده از اطلاعات چندرسانه‌ای که از طرف محققین ترجیح داده می‌شود، با استفاده از امکانات رایانه‌ای عملی شده است. مزایای دیگری نیز برای استفاده از کتابخانه‌های دیجیتالی می‌توان ذکر کرد؛

از جمله عرضه رایگان اطلاعات بر روی شبکه اینترنت و آسان‌یابی در دسترسی به کتاب‌ها.

موانع و آسیب‌ها

با توجه به سرعت تغییرات در حوزه‌های مختلف کاربر فناوری اطلاعات و ارتباطات، شاید در آینده‌ای نه چندان دور، موانع مهمی در راه توسعه کتابخانه‌های دیجیتال وجود نداشته باشد؛ اما هم‌اکنون ایجاد این نوع کتابخانه‌ها با موانع متعددی روبه‌رو است که برخی از آنها چالش‌های اساسی به حساب می‌آیند. لازم است برای هر یک از این چالش‌ها تدابیری اندیشیده شود. تحقیقات بسیاری در مورد موانع کتابخانه‌های دیجیتال صورت گرفته است. مهم‌ترین چالش‌ها به شرح زیر می‌باشد:

۱. عدم تدوین استاندارد: استانداردهای مناسب برای کتابخانه‌های دیجیتال در کشور و به تبع آن برای ایجاد کتابخانه دیجیتال علوم و معارف اسلامی، یکی از مشکلات اساسی در راه اندازی این نوع کتابخانه‌ها است. شاید اساسی‌ترین مشکل را باید فقدان استانداردهای مناسب دانست. باید استانداردهای جهانی در زمینه‌های مختلف از جمله ذخیره‌سازی، نمایه‌سازی، بازیابی و ارتباطات نرم‌افزاری را رعایت کرد.

۲. عدم وجود نرم‌افزار مناسب: جای خالی نرم‌افزاری که امکان ارائه سرویس‌های کتابخانه‌های دیجیتال را داشته باشد، کاملاً حس می‌شود. برای کتابخانه دیجیتال علوم و معارف اسلامی که حداقل باید متون فارسی و عربی را شامل شود، مشکل مضاعف است.

۳. عدم وجود و یا عدم وضوح قوانین مربوط به حق تالیف، حق کپی و جرایم رایانه‌ای: این نقیصه نیز باعث سردرگمی کاربران، تولیدکنندگان اطلاعات و ناشرین شده است. فراهم نبودن بستر قانونی و حقوقی لازم، یکی از موانع مسلم توسعه کتابخانه‌های دیجیتال به حساب می‌آید.

۴. به‌روز و جامع نبودن منابع ردیف دوم، مثل نمایه‌نامه‌ها، کتاب‌شناسی‌ها، راهنماها، چکیده‌نامه‌ها و فهرست‌ها: اینها از مهم‌ترین ابزارهای دستیابی سریع به اطلاعات و منابع ردیف اول است. بدون توجه جدی و به‌روز و کامل کردن این منابع، دستیابی به بخش اعظم مزیت‌های کتابخانه دیجیتال امکان‌پذیر نمی‌باشد. در حوزه علوم و معارف اسلامی این مشکل در حال حاضر حادتر است. البته پیش‌نیاز حل این مشکل، به‌روز

نگهداشتن منابع و اطلاعات ردیف اول و تهیه و تأمین منابع جدید می‌باشد.

۵. حجم بودن پروژه ایجاد و توسعه کتابخانه دیجیتالی: این مسئله، باعث زمان‌بر و هزینه‌بر بودن پروژه شده و نیازمند همکاری تخصص‌های مختلف است. در جایی که عمده پروژه‌های متوسط در تأمین منابع (مالی، تجهیزات، نیروی انسانی و...) و مدیریت آن دچار مشکل شده، به سرانجام مشخصی نمی‌رسند، چالش اساسی به وجود می‌آید. موانع و چالش‌های دیگری نیز در ایجاد و توسعه کتابخانه دیجیتالی وجود دارد که آنها را می‌توان به شرح زیر فهرست کرد:

۱. عدم دسترسی به ارتباط مناسب شبکه‌ای؛
۲. مناسب نبودن بستر فرهنگی؛
۳. انتظارات نادرست مدیران، کاربران کتابداران و ناشران؛
۴. مسائل امنیتی؛
۵. تغییر دائمی بستر اطلاعاتی بر اثر تغییرات تکنولوژیکی؛
۶. تغییر شکل کتابداری به آموزگاری و واسطه اطلاعات.

مراحل ایجاد و توسعه کتابخانه دیجیتالی

روش‌های زیادی برای طراحی، ایجاد و توسعه کتابخانه‌های دیجیتالی به کار رفته است. استفاده از تجربیات و تهیه و انتخاب روش مناسب، می‌تواند در طراحی و ایجاد کتابخانه دیجیتالی علوم و معارف اسلامی بسیار مفید باشد.

یقیناً بدون مطالعات نظری، اقدام به ایجاد کتابخانه دیجیتالی، فقط باعث به وجود آمدن انبار اطلاعاتی بزرگ، بدون کارایی لازم خواهد شد. پیش‌زمینه لازم و ضروری دیگر، تعیین سیاست‌ها و کاوش‌های مورد نیاز در موضوعات مرتبط زیر است:

۱. نحوه برخورد با گوناگونی در کارایی سخت‌افزارها؛
۲. نحوه برخورد با حجم و تعداد فراوان منابع اطلاعات که به صورت فیزیکی توزیع می‌شوند؛
۳. نحوه برخورد با تنوع درخواست‌های کاربران و تنوع مهارت‌های آنان و انتخاب محدوده مهارتی و علمی مخاطبان کتابخانه دیجیتالی؛
۴. نحوه برخورد با منابع ناهمگن اطلاعات که گروه‌های مختلف تولید می‌کنند؛

۵. نحوه برخورد با مسئله قابل گسترش برای امکان افزودن مجموعه‌های جدید و انواع جدید داده‌ها به کتابخانه‌ها؛

۶. نحوه جلوگیری از اضافه بار اطلاعاتی (استاد رحیمی، ۱۳۷۸).

ساختن مجموعه‌های دیجیتال

فناوری اطلاعات، مانند سایر فعالیت‌ها بر فرایند مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها تأثیر بسزایی داشته است. مجموعه کتابخانه دیجیتال هر اطلاعی - اعم از متن، تصویر، صدا و ... - را شامل می‌شود. سیاست مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های دیجیتال به جای نیازهای احتمالی کاربران، مبتنی بر نیاز واقعی استفاده‌کنندگان است. ساختن مجموعه‌های دیجیتال موقوف به اقدامات زیر است:

۱. فراهم‌آوری

این مرحله خود از دو بخش تشکیل شده است: ۱. انتخاب و درخواست منابع دیجیتال؛ ۲. دیجیتال کردن منابع.

۲. ذخیره‌سازی

در کتابخانه‌های دیجیتال، مدیریت اطلاعات صورت می‌پذیرد. یک بخش مهم این مدیریت، تصمیم‌گیری دربارهٔ موادی است که باید ذخیره شود. در عصر انفجار اطلاعات، بسیاری از اطلاعات ارزش نگهداری ندارند و یا فقط برای مدت کوتاهی مفیدند. علاوه بر تصمیم‌گیری در مورد آنچه باید ذخیره شود، روش‌های ذخیره‌سازی و تفاهم‌نامه‌هایی که دسترسی به منابع ذخیره شده را فراهم می‌آورند، مهم است.

۳. حفاظت و امنیت منابع اطلاعاتی

باید دانست که هیچ‌گاه امنیت به‌طور کامل، تضمین نمی‌شود، بلکه با تدابیر لازم و سخت‌کوشی می‌توان مشکلات را کمتر کرد؛ اما همیشه احتمال اشتباه وجود دارد. بحث حفاظت از منابع اطلاعاتی را می‌توان در سه مقوله پیگیری کرد: الف. حفاظت منابع؛ ب. مدیریت دسترسی؛ ج. رمزگذاری.

۴. سازماندهی

از قدیم الایام کتابداران و اطلاع رسان‌ها، سازماندهی اطلاعاتی را برای دسترس پذیری مناسب بر عهده داشته‌اند؛ اما تولید انبوهی از اطلاعات به شکل دیجیتالی نیاز به سازماندهی را دو چندان کرده است. هدف از ایجاد یک کتابخانه دیجیتالی، تنها تولید مجموعه‌ای از اسناد مجزا نیست؛ بلکه توجه به مرتبط بودن و هدفمندی اطلاعات در این کتابخانه‌ها یک اصل است. بنا به گفته شاندرمن^۱ کتابداران تجربه زیادی در یافتن راه‌حل‌های مناسب برای مسائل پیچیده ذخیره و بازیابی اطلاعات در اختیار دارند و اگر متخصصان رایانه به اندازه کافی هوشمند باشند، باید از دانش و تجربه آنها بهره‌گیرند (دلیلی تهامی، ۱۳۸۱). البته امروز، سازماندهی اطلاعات دیجیتالی به دلیل ویرایش و تغییر مداوم، کاری پیچیده است. کتابداران در عصر دیجیتال، فهرست‌نویسی منابع اطلاعاتی پیوسته را انجام می‌دهند و تفاوتی نمی‌کند که این منابع چگونه و از کجا تهیه شده و کجا ذخیره می‌شود. در سازماندهی مواد پیوسته، دو نکته قابل توجه است:

۱. چگونگی کدگذاری اطلاعات در قالب‌های مختلف؛

۲. چگونگی سازماندهی آن برای ذخیره‌سازی و بازیابی.

پیچیدگی‌های پاسخ به نیازهای جدید در حوزه علوم اسلامی

اسلام، دینی است که علم، معرفت و اجتهاد در آن، مقام والایی دارد تا آنجا که پیام آن با کلمه «بخوان» (اقراً) آغاز شده است. دانش‌اندوزی و علم‌آموزی در اسلام یک فریضه به حساب می‌آید. در آیات و روایات فراوانی به ارزش و اهمیت علم و عالم اشاره شده است. در طول چهارده قرن تاریخ درخشان اسلام، علما و دانشمندان با پیشبرد علوم عقلی و نقلی قدم‌های مؤثری در حفظ و گسترش دین الهی برداشته‌اند. به علت غنا و گستردگی مطالب منابع اولیه و اصیل، یعنی آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) اندیشمندان اسلامی به تحقیق و بررسی برای دست‌یابی به روش‌هایی جهت استفاده بهتر و بیشتر در آنها پرداخته‌اند. از این رو کتب فراوانی به رشته تحریر درآمده است. هم‌اکنون نیز محققان و دانشمندان بسیاری در کانون‌های اسلامی، مشغول تحقیق و

1. Schnederman.

پاسخگویی به نیازهای مختلف از منابع علوم و معارف اسلامی هستند. اما این تلاش‌ها و حرکت‌های بالنده، با توجه به جریان سریع و گسترده تولید و نشر اطلاعات و نیاز روزافزون انسان امروزی به یافتن پاسخ سؤالات متنوع و فراوان خود، از متون قدیم کافی نیستند. باید در حوزه‌ها گام‌های دقیق و مؤثری در راه جمع‌آوری منابع، پردازش آنها و ارائه امکانات بازیابی این اطلاعات برداشته شود تا بتوان تحولی در استنباطات و آرا و نظریات اسلامی ایجاد نمود و به نیازهای مستحدث و فطری افراد و جوامع بشری پاسخ مناسبی را ارائه کرد (عسکری یزدی، ۱۳۷۰). می‌توان گفت امروزه کسب علم و دانش و تولید آن، یک مسئله است و انتقال دانش و دسترس‌پذیر کردن آن مسئله‌ای دیگر، که اهمیت آن کمتر از مسئله اول نیست. آنچه همزمان و همگام با مسئله تولید دانش به آن باید اهمیت داد، مسئله اطلاع‌رسانی است؛ آن هم اطلاع‌رسانی تخصصی که مبتنی بر استفاده مناسب از فناوری اطلاعات و ارتباطات باشد. پژوهشگران علوم اسلامی برای دسترسی به یک کتاب یا مقاله، زمان بسیار زیادی را - به علت پراکندگی پایگاه‌های اسلامی - صرف می‌کنند (ره‌آورد نور، ۱۳۸۲). در قم به عنوان اصلی‌ترین کانون پرورش روحانیون و طلاب، چندین مرکز بزرگ رایانه‌ای مشغول به کارند. حجم گسترده‌ای از متون دینی، فقهی، روایی، کلامی، فلسفی و اخلاقی در قالب نرم‌افزارهای رایانه‌ای طراحی و عرضه شده است. امروزه درس بسیاری از اساتید حوزه، محتوای نرم‌افزارها و CDهای متعددی شده است. بیراهه نیست اگر گفته شود روند آموزش علوم حوزوی در حال دیجیتالی شدن و روند تبلیغ علوم دینی در حال مجازی شدن است (کازمی، ۱۳۸۰). با این حال هنوز تا پاسخگویی به نیازهای خیل عظیم مشتاقان علوم و معارف اسلامی، فاصله زیادی وجود دارد.

فناوری ارتباطات و اطلاعات در حوزه علوم و معارف اسلامی

حوزه‌های اسلامی و مراکز دینی، جهت پاسخگویی به نیازهای جامعه، همواره از بویایی لازم برخوردار بوده و از روش‌ها و ابزارهای مختلفی بهره‌جسته است. با ظهور فناوری ارتباطات و اطلاعات و به کارگیری آن در کشور، نهادها و مراکز پیشتازی بودند که در استفاده از این فناوری موفق ترند. امروزه کمتر مرکز دینی و یا نهاد حوزوی را می‌توان

یافت که از این فناوری استفاده لازم را نکند. یکی از بزرگ‌ترین مراکز رایانه‌ای (سازمان آموزش کامپیوتر نور) در کنار دیگر مؤسسات، آموزش‌های رایانه‌ای و علوم مربوط را ارائه می‌دهد. CDهای تخصصی و عمومی متنوعی با محتوای علوم اسلامی تولید شده و پایگاه‌های اینترنتی اسلامی فراوانی راه‌اندازی گردیده است. برخی از این پایگاه‌ها کتابخانه‌های بزرگی را در علوم اسلامی عرضه کرده‌اند. به عنوان نمونه پایگاه «تبیان» شامل بیش از ۵۲۵۳ جلد کتاب و ۱۱۹ مقاله است (ره‌آورد نور، ۸). پایگاه اینترنتی Shiasearch گزارش کرده است که بیش از ۲۸۰۰۰ عنوان کتاب در پایگاه‌های شیعی ارائه شده است. همچنین انبوهی از وبلاگ‌های خاص طلاب علوم دینی با رویکرد معنوی فعالند. در حوزه پژوهش‌های دینی، کندوکاوهایی که در گذشته عملی نبوده و یا به سختی صورت می‌گرفته، امروزه به آسانی صورت می‌گیرد. به عنوان نمونه تجزیه و تحلیل متن‌های پیوسته مجموعه دانش جدیدی را در اختیار قرار داده است.

امروزه دفاتر و بیوت آیات عظام و مراجع تقلید به سایت‌های اختصاصی مجهز شده‌اند که پاسخگوی سؤالات شرعی، عقیدتی و کلامی مراجعه‌کنندگان اند (کاظمی، ۱۳۸۰).

نتایج استفاده از فناوری ارتباطات و اطلاعات و محصولات و خروجی‌های آنها در حدی است که رئیس شورای عالی اطلاع‌رسانی در بازدید از نمایشگاه نرم‌افزار و اطلاع‌رسانی علوم اسلامی در خرداد سال ۱۳۸۲ اعلام داشت: آنچه در حوزه علمیه قم و کارهای پژوهشی و نرم‌افزارهای علوم اسلامی انجام شده است، در حد و اندازه‌های استانداردهای بین‌المللی و در سطح عالی است (ره‌آورد نور، ۷).

البته فناوری ارتباطات و اطلاعات همانند هر فناوری دیگر، زمینه‌ساز فرصت‌ها و تهدیدها است. آنچه در حوزه علوم اسلامی انجام شده است، نشان می‌دهد که تعامل با این پدیده همراه با شناخت و درک درستی بوده، و همزمان از پیامدهای منفی آن احتراز شده است.

الزامات ایجاد کتابخانه دیجیتال در علوم اسلامی

کتابخانه‌های علوم اسلامی، بایستی پایه‌های پیشرفت‌های روز مخصوصاً پیشرفت‌های

فناوری اطلاعات و ارتباطات حرکت نماید. بنا به نتایج تحقیقی (اباذری) تنها ۱۸/۷ درصد از مراکز مورد بررسی با استفاده از نرم افزارهای جامع کتابخانه‌ای مواد مجموعه خود را سازماندهی می‌کنند و فعالیت‌های نمایه‌سازی تنها در ۴۳/۹ درصد مراکز صورت می‌پذیرد. اما متأسفانه علی‌رغم دیجیتالی شدن حجم قابل توجهی از منابع علوم اسلامی، به علت کاستی‌های موجود در پایگاه‌های اینترنتی مربوط و عدم ساماندهی علمی و عدم امکان بازیابی در قالب‌های متنوع، هنوز استفاده علمی از این منابع چندان رواج پیدا نکرده است. با عنایت به مباحث مطرح شده در خصوص کتابخانه دیجیتالی و همچنین با توجه به مشکلات و مسائل وضع موجود، به نظر می‌رسد که ایجاد و راه‌اندازی کتابخانه جامع دیجیتالی علوم اسلامی، ضروری است. واقعیت‌هایی که خواهیم شمرد، چنین ضرورتی را آشکارتر می‌کند:

۱. ضرورت استفاده از استاندارد مشخص برای اطلاع‌رسانی

در حال حاضر عدم وجود استاندارد مشخص و مورد قبول همه مراکز اطلاع‌رسانی، باعث سردرگمی محققان گردیده است. چه بسا نیازهای اطلاعات محقق در یک مرکز پژوهشی و یا اطلاع‌رسانی وجود داشته باشد، ولی به علت پیروی مراکز از استانداردهای مختلف، دستیابی به مطلوب امکان‌پذیر نیست. یکی از پیش شرط‌های ایجاد کتابخانه دیجیتالی علوم و معارف اسلامی، تدوین استاندارد مناسب است.

۲. پراکندگی اطلاعات در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی

منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی مختلفی پخش شده‌اند و این توزیع و عدم دسترسی محقق به صورت یکجا به منابع مورد نیاز، باعث ضعف و مشکلات فراوان در تحقیقات می‌گردد.

۳. ضرورت استفاده از اطلاعات به‌روز در تحقیقات علوم و معارف اسلامی

اغلب اطلاعات و منابع در حوزه علوم و معارف اسلامی در کتابخانه‌ها و مراکز

اطلاع‌رسانی به‌روز نیستند. شاید علت اساسی انعطاف‌پذیر نبودن منابع اطلاعاتی دیجیتال، در به‌روز شدن باشد.

۴. دسترسی مشکل به منابع

در حال حاضر اغلب منابع مربوط به علوم و معارف اسلامی در چند شهر از جمله قم متمرکز است و دسترسی همه محققان به این منابع با مشکل روبه‌رو است. در مواردی به علت سرویس‌دهی تخصصی و اختصاصی برخی از کتابخانه‌ها استفاده از این منابع عملی نمی‌باشد. همچنین محدودیت زمان سرویس‌دهی این کتابخانه‌ها نیز به مشکل امکان دسترسی می‌افزاید.

۵. نیاز به گزینش

در عصر انفجار اطلاعات یکی از معضلات و مشکلات موجود، حجم زیاد اطلاعات است که جست‌وجو و پیدا کردن اطلاعات با ارزش برای محققان بسیار وقت‌گیر است. با استفاده از سرویس‌های کتابخانه‌های دیجیتالی به راحتی می‌توان اطلاعات مورد نیاز هر محقق در رشته و موضوع مربوط را به‌طور خودکار انتخاب و در اختیارش قرار داد.

۶. روزافزونی درخواست‌ها و سؤالات

هم‌اکنون درخواست‌ها و سؤالات بسیار زیادی در زمینه‌های مختلف وجود دارد که خواهان پاسخ‌های خود از متون دینی و اسلامی‌اند. بدون استفاده از سرویس‌ها و خدمات کتابخانه‌دیجیتالی، امکان پاسخگویی به این حجم از درخواست‌ها وجود ندارد.

۷. اصطلاح‌نامه‌ها و موتورهای جست‌وجو

برای ایجاد کتابخانه‌دیجیتالی و ارائه خدمات با ارزش نیاز به استفاده از اصطلاح‌نامه‌های تخصصی (تزاروس) و طراحی موتورهای جست‌وجو است. از این رهگذر استخراج دانش نهفته در حجم بسیار زیادی از اطلاعات میسر می‌گردد.

منابع

۱. آرمز، ویلیام، رای، کتابخانه‌های دیجیتالی، مترجمان: شکوری و دیگران، تهران، نشر قو، ۱۳۸۱.
- Arms, William. y, Digital Libraries (Cambridge: MIT Press, 2000).
۲. استاد رحیمی، مهران، کتابخانه رقمی مقالات و مجلات دانشگاه امیر کبیر، پایان نامه کارشناسی ارشد مهندسی کامپیوتر نرم افزار، تهران، دانشگاه صنعتی امیر کبیر، دانشکده مهندسی کامپیوتر، ۱۳۷۷.
۳. «برنامه جامع اطلاع‌رسانی علوم اسلامی را تدوین کنید»، ره‌آورد نور، شماره ۷.
۴. تقوی، مهدی، «فناوری اطلاعات و اطلاع‌رسانی: تأثیر آن بر روند توسعه کتابخانه‌ها»
گزیده مقالات همایش سراسری به سوی کتابخانه‌های دیجیتالی، تغییر و یا تحول کتابخانه‌های سنتی، گردآوری و ویراستاری سعید رضایی شریف‌آبادی، تهران، دبیزش، ۱۳۸۱.
۵. حاجی زین العابدینی، محسن، فهرست نویسی منابع اینترنت، ارائه شده در کارگاه آموزش نهمین نمایشگاه بین‌المللی اطلاع‌رسانی و فرهنگ، ۱۳۸۰.
۶. دلیلی تهامی، گلرخ، طرح پیشنهادی برای تشکیل کتابخانه دیجیتالی علوم دریایی ایران، بررسی دیدگاه‌های مدیران سازمان‌های دریایی نسبت به ضرورت تشکیل آن، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، بهمن ۱۳۸۱.
۷. صمیمی، میترا، امکان‌سنجی ایجاد کتابخانه‌های دیجیتالی در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، ۱۳۸۱.
۸. عسکری یزدی، علی، ضرورت اطلاع‌رسانی در حوزه‌های علمی، مجموعه مقالات اولین سمینار کاربردی سازمان‌های پژوهشی و فرهنگی و اطلاع‌رسانی، تهران، سازمان مدارک فرهنگی، ۱۳۷۰.
۹. کاظمی، جمال، روحانیت مجازی و حوزه‌های دیجیتالی.
۱۰. «کتابخانه دیجیتالی مرجع علوم اسلامی»، ره‌آورد نور، شماره ۸.
۱۱. کیلیوند، گری، کتابخانه‌های دیجیتالی، ترجمه حمیدرضا سلیمانی، پیام کتابخانه،

شماره نهم، ۱۳۷۸.

۱۲. منیعی، حمیدرضا، کتابخانه‌های ملی دیجیتال در ایران و جهان، سومین سمینار بین‌المللی شبکه اطلاع‌رسانی علمی، صنعتی، تجاری ایران - تهران، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما، ۱۳۷۹.

۱۳. مورهبه، گریخین، رفتار سازمانی، ترجمه الوانی و معمارزاده، انتشارات مروارید، ۱۳۸۳.

۱۴. مهدیان، کاوه، طراحی کتابخانه رقمی دانشگاه امیرکبیر مبتنی بر عامل‌ها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کامپیوتر، نرم‌افزار، تهران، دانشگاه صنعتی امیرکبیر، دانشکده مهندسی کامپیوتر، ۱۳۷۹.

۱۵. نوروزی، بتول، «مفهوم و کاربرد کتابخانه‌های دیجیتال و مقایسه آن با کتابخانه‌های سنتی»، مجموعه مقالات همایش سراسری به سوی کتابخانه‌های دیجیتال، تغییر و یا تحول کتابخانه‌های سنتی، تهران، دبیزش، ۱۳۸۱.

۱۶. نوروزی، یعقوب، علیپور حافظی، مهدی، «کتابخانه‌های دیجیتال»، فصلنامه کتاب، دوره دوازدهم، زمستان، ۱۳۸۰.

17. Association of Research Libraries "Definition and Purposes of a Digital Library" 1995 Available: <http://sunsite.berkeley.edu/ARL/Definition.HTML>.

18. Denning, P. J., Information Superhighway 1995 Communications of the ACM. Vol 39 N.L.

19. Roos, S., E. Conomou. M. "Information and Communications Technology in the Cultural Sector: the need for national strategies" *D-Lib magazine*, June, v, 8.